

1.7. Sieviešu emancipācijas jautājumi

19. gadsimta izskaņas latviešu literatūrā. Aspazijas novele "Cīņa par nākamību"

Sigita Kušnere

Aspazijas proza, piemēram, novele "Cīņa par nākamību", ir mazāk zināma, tomēr šis teksts precīzi atklāj Aspazijas pasaulsuzskatu daiļrades sākumposmā. Novele veidota romantisma tradīcijā, centrā izvirzot sieviešu emancipācijas tēmu. Autore veido shematisku vēstījumu un tipizētu tēlu sistēmu, izvēlas radīt sižeta kāpinājumu, konceptuālā uzstādījumā parādot nelabvēlīgās vides vēršanos pret sievieti. Novele rakstīta romantisma un reālisma sadures laikmetā – līdzās romantisma vientuļajai, nesaprastajai, mūžīgos meklējumos esošajai varonei parādās laikmeta tēlojums, vides un cilvēka dabas radītais determinisms. Novelē precīzi saskatāms, kā sieviete šā laikmeta literārajos darbos no objekta pārtop darbību virzošā subjektā. Sieviešu emancipācijas tēmai pievēršas vairāki gadsimtu mijas vīriešu kārtas autori, piemēram, Andrievs Niedra, Augsts Deglavs, Haralds Eldgasts u. c. Tēmu sabalsojums saskatāms arī vēlākā Aspazijas daiļradē, jo spilgti romānā "Rudens lakstīgala".

Aspazijas darbu izpētē viena no vadošajām tēmām ir sieviešu emancipācijas jautājums, kam dzejniece veltījusi uzmanību visas savas daiļrades laikā, bet jo īpaši, un tas arī uzskatāms par vienu no Aspazijas agrīnās popularitātes veicinātājiem, tieši daiļrades sākumposmā. Kļūstot par jauno ideju saucēju, par viedokļa līderi, Aspazija viena no pirmajām vēl salidzinoši jaunajā latviešu literatūrā pievēršas globālajām pārmaiņām sieviešu tiesībās, sievietes tēla izmaiņām pašas sievietes apzinā un sabiedrības viedoklī. Ja palūkojamies uz 19. gadsimta nogales latviešu literatūru (patiesībā arī pasaules literatūru), tajā dominē autori vīrieši, kuri, no vienas puses, pauž maskulīno viedokli par sievieti, tās lomu un vietu sabiedrībā, no otras puses, arī dokumentē sabiedrībā notiekošās pārmaiņas.

Viens no globālākajiem sabiedrisko domu pārveidojošiem principiem šajā laikā – sieviete no romantisma idealizētās milotās, no objekta, kas apmierina iekāri vai pilda saimnieciskās lomas (sieviete, kura rūpējas par mājas soli, kura laiž pasaule bērnus, apkopj un audzina tos utt.) kļūst par subjektu, kas ne tikai pati izdara izvēles, bet arī īsteno tās dzīvē.

19. gadsimta nogale ir laiks, kad Eiropas sievietes palēnām gūst tiesības izglītoties – turklāt ne tikai "sieviešu ģimnāzijās", kādu savulaik apmeklējusi

Aspazija, bet arī "vīriešu universitātēs", studējot medicīnu, filoloģiju, filozofiju vai matemātiku – īstas akadēmiskās zinātnes, nevis "saimnieciski", visbiežāk laulības dzīvē, noderīgas zinības, kur daiļas mākslas – nedaudz mūzikas, nedaudz labas literatūras – paplašina sievietes redzeslauku, lai padarītu viņu par "tikamu sarunu biedri". Un cik daudz gan sieviete būtu jāzina 19. gadsimta nogalē, kad viņa savā ģimenē ir "bezalgas darbaspēks" – sākumā tēva, vēlāk vīra ziņā esošs? Sievietes galvenā loma – būt saimniecei, bērnu audzinātājai, mājas soļa apkopējai. Andrievs Niedra romānā "Līduma dūmos", runājot par veco tradīciju un jauno principu savstarpējo nomaiņu vīriešu pasaulē, kur "krietni latviešu puiši tiek uz augšu", apraksta vairākus sieviešu tipus – gan romantiski naivās un klusās meitenes, kas pakļaujas vīriešu vēlmēm, gan brīvdomīgās un pašapzinīgās – teju vai par "emancipētām", šā vārda 19. gadsimta nogales izpratnē, uzskatāmās. Niedras simpātijas pieder abu tipu sintētiskam apvienojumam – izglītotai un ar "bagātu dvēseli apveltītai" jaunā tipa sieviete, kas saglabā pieticību un prasmi pakļauties savam vīrietim. Šo principu viņš liek paust vecajam baronam, kurš, sūtot savas meitas rotaļubiedreni Mariju tālāk prom no jaunā barona acīm, cenšas meiteni pārliecināt, ka kļūt par sievieti, kas pati pelnītu sev iztiku, būtu teju vai necienīgi: *Audzinātājas darbam tavas izglītības varbūt pietiktu [...]. Bet es tam biju pretī. [...] Tev ir bagāta dvēsele, bagāta sirds. Tu nedriksti klīst caur dzīvi kā līdzeklis! Tev jādibina pašai sava dzīve... krietna, darbīga vīra vadībā. Gan šī dzīve izravēs tās nezāles, kuras mēs ar savu neprātību un egoismu tevī esam dēstījuši...* (Niedra 1992, 45–46) Šīs "nezāles" ir pārlieku augsta izglītība latviešu meitenei, kā Vestfāls pats saka: *Mēs esam tevi izvilkusi ārā no tavas kārtas un neesam pratuši un spējuši tevi stādīt citā kārtā ...* (Turpat, 45)

Sieviete – algota darba darītāja – šāda loma pieļaujama tikai tādā gadījumā, ja sieviete ir no ļoti nabadzīgas ģimenes un kļūst, piemēram, par kalponi, vai arī, ja viņa ir neveiksminiece vecmeita vai vieglas uzvedības dāma. Augusts Deglavs romānā "Zeltenīte" (1886) attēlo šādu "brīvo sieviešu" skumjo likteni – lai cik neatkarīgas šķistu, vienīgais, pēc kā viņas ilgojas, tik un tā ir stiprs, fiziski un dvēseliski skaists vīrietis, kura izvēle ņemt šo sievieti par sievu apliecinātu sievietes vērtību gan pašas, gan sabiedrības acīs. Ko līdz, ja par Zeltenītes pieticīgo miteklīti tiek teikts:

Sieva ar lielāko labpatikšanu aplūkoja gan spožos kēķa traukus un rīkus, gan glīto, gaiši tapsēto istabīnu. Te bija daudz skaistāki nekā pie citiem ļaudim. Logs skaidrs un spožs, tam priekšā balti muslīna priekškari un uz bēģeles daži puķu podi. Pulierēts skapis un kumode, stūri šujmašīna, ar baltu drēbi pārkāta, tāpat pulierētais galdiņš un kumode pārkāta ar tamborētām, robainām segām. Seši Vines krēsli, kur

apsēsties, un kas par skaistu melnu koka pulksteni pie sienas, kas par greznu "fur-nierētu" kastīti zem kumodes spoguļa un kas par skaistu lampu ar puķainu kupoli!
(Deglavs 2006, 13–14)

Vīna ir un paliek atraidītā vecmeita, kura jaunībā, vēl skaista būdama, vēl pirms slimības, kas skaistumu izdzēš, bijusi augstprātīga un noraidoša pret vīriešiem preciniekiem. Tagad Zeltenītes "kā preces" vērtība ir krasī samazinājusies – viņa vairs nav iekāres objekts, viņai nu ir vairs tikai potenciālā saimnieciskā vērtība – iespējamā bagātība.

Otra "brīvā sieviete" Deglava romānā ir "bālā grēfene" – izskatīga un iekārojama sieviete. Taču arī viņa nav augstākā labuma prece, jo ir jau "palietota", turklāt neatbilst arī citiem konkrētā laika sievietes – preces – vērtības kritērijiem, proti, viņa nav nedz klusa, kautra un atturīga, nedz arī prasmīga rokdarbniece – tātad nav potenciāli laba mājasmāte.

Aspazija šās sievietei–objektam izvirzītās prasības arī pati pārzina gana labi, jo līdzīgi daudzām sava laikmeta jaunkundzēm ģimenē savulaik tiek audzināta par "labu partiju" – ar atbilstošu izglītību un ieaudzināto vērtību sistēmu. Viņas pašas uzskati nebūt nesaskan ar šo piedāvāto scenāriju, tas redzams gan no dzejnieces izdarītajām izvēlēm (vairākkārtēji mēģinājumi bēgt no mājām, lai kļūtu par aktrisi, vai pievēršanās literārajam darbam, pat atrodoties smagos sadzīves apstākļos), gan arī atainots viņas darbos.

Aspazijas daiļradi skatot feminisma aspektā, lielākoties analizētas lugas, dzeja un publicistikas darbi. Mazāk zināmi ir Aspazijas prozas sacerējumi, piemēram, novele "Cīņa par nākamību" (pirmpubl. 1894, Dienas Lapa), tomēr šis marginalitātē novirzītais teksts precīzi atklāj Aspazijas pasaulsuzskatu un mākslinieciskos principus daiļrades sākumposmā.

Kārlis Dzilļeja par šo noveli raksta:

Drīz Aspazija arī uzstājās ar priekšlasījumiem par sieviešu jautājumu – no sākuma "māmuļā", bet vēlāk arī "Dienas Lapas" aprindu vadītā "Pēterburgas Ārrīgas Dzied. Biedrība" un vienu no šiem priekšlasījumiem (Tikumības jautājums "Zaudētās tiesībās") nodrukā "Dienas Lapā". Drīz turpat parādās arī novele "Cīņa par nākamību", kurā tā tiesā mietpilsonisko, aizspriedumos sastrēgušo un seklo sabiedrību. "Māmuļnieki" nu par to padzen dzejnieci no sava sliekšņa. Atņem vietu ar 16 rubļiem mēneša peļņas – tas vēl par maz! No teātra repertuāra izmet Aspazijas lugas. Lai kādreiz vēlāk nerastos domas atjaunot kaut "Vaidelotes" izrādes, tad nav žēloti pat dārgie kostīmi un tie steigšus saplēsti un pāršūti citām lugām. (Dzilļeja 1929, 14–15)

Minētā novele veidota romantisma tradīcijā, centrā izvirzot sieviešu emancipācijas tēmu, kas dominē pār sižeta izstrādi, tēlu raksturu un darbības psiholoģiskā pamatojuma detalizāciju. Autore rada shematisku vēstījumu un

tipizētu tēlu sistēmu, piemēram, shematiski veidotī vīriešu tēli, kuru aprakstā jau pirmajās noveles lappusēs atklājas pozitīvais un negatīvais varonis:

Osītis liels, plecīgs, gaišmatains, it kā kāds ziemeļnieku teiku varonis, spēja jau pēc sava izskata vien katrai vārīgai sievietei iedot paļāvību, ka tā no šīm stiprajām rokām tiktū caur visu mūžu nestā un tai nebūtu jābīstas ne no kādiem dzīves grūtumiem un ciņām; turpretim viņa biedrs, no auguma sīkais Pļaviņš, varēja būt viņai derīgs pavalstnieks tupeles monarhijai. Šī savādība, kura jau valdīja ārējā izskatā starp abiem biedriem, parādījās vēl jo straujāka viņu garīgajā satiksmē. It kā nepārvarams dabas spēks likās še ar draudzības saitēm savienojis pozitīvo pusī ar negatīvo, tumšmatainā skeptiķi ar gaišo entuziastu, jo, kamēr pēdējā zilās acis raudzījās dzīvē ar tādu uzvaras lepnumu, it kā tur nebūtu nekādu aizzogojumu, pār kuriem nebūtu iespējams pacelties uz cēluma, dailjūtības, aizgrābtības spārniem, nekādu pretekļu, ka tos nenomāktu šās stiprās rokas un ciešā vīra griba, tad tomēr pēdējā kaislie, neruzvie skati it kā bula uguntīgas maldījās no viena priekšmeta uz otru, mēdza ātri pieķerties kādai lietai, lai to tikpat ātri atkal atmestu, meklēja vienmēr pēc baudījumiem un atrada – riebumu. (Aspazija 1988a, 20)

Šis shematiskais tēlu zīmējums saglabājas arī turpmāk tekstā – arī citu tēlu izveidē un raksturojumā, kur, piemēram, “labo familiju māmiņas” ir tuklas un vecišķas, tādas, kuru vizuālais tēls jau liek domāt par mietpilsonisku dzīšanos pēc “tīrgus un partijas” savām meitām, ne pēc viņu garīgās izaugsmes.

Marija tiek izsmieta par viņas brīvdomību un pazemota viņas “netiklās” dzīves dēļ – jo viņa atļaujas nepieņemt mūžseno sievietes lomu, izvēloties pati pelnīt sev iztiku, turklāt ne ar rokdarbiem un šūšanu, kas vēl kaut daļēji iekļautos vispārpieņemtajā labi audzinātas jaunas sievietes tēlā, bet ar literāro darbu (!), viņa atļaujas izteikt savas domas:

Sievietei, īpaši latviešu sievietei, esot lielāki dzīves uzdevumi nekā savu laiku pavadīt, Marlitas un Heimbargas romānus lasot [...]. Viņa [Marija. – S. K.] nēmās aizrādīt, ka pie lielām kultūrtautām, kuras jau savu attīstību zināmā mērā nodibinājušas, mazāk krītot svarā, ar ko kāda daļa sieviešu nodarbojas, pie mazās Latvijas turpretim katram darba spēkam sava liela nozīme un mūsu sievietes esot līdz šim it kā nedzīvs kaptāls. [...] Ar visu sparu kāda kundze nēmās pierādīt, ka sieviešu goda kronis esot viņu atturība un kautrība, ka nevajagot vīriešiem acīs lekt un bāzties viņu darišanās. [...] “Nu, mulķīgākas par zosīm mēs taču neesam, un arī tās izglāba Kapitolu,” Marija pusdusmīga, puszobodamās sacīja. (Turpat, 38)

Aspazija, no vienas puses, pasmejas par tā laika “sieviešu literatūras” modi – romāni par lielām jūtām un kaislībām, parasti – ar laimīgām beigām, tajā pašā laikā viņa atzīst, ka arī pati šos tekstus gana daudz lasījusi un labi pārzinājusi, piemēram, atmiņu tēlojumu krājumā “Zila debess zelta mākoņos” Aspazija raksta:

Arī mūsu mājā abonēja "Gartenlaubi", kurā atradās visi Marlitas un Vernerās romāni. No sākuma es gan tos nesapratu, bet vēlāk es tos lasīju ar lielu aizrautību. Par šām abām rakstniecēm man jāmin, ka viņas vēlāk, reālisma laikmetam uznākot, tika loti nicinātas un pat izzobatas. [...] Tomēr [...] vēsture, nemaldīgā patiesības lieciniece, runā savu valodu. [...] Visām šīm rakstniecēm, Marlitai, Vernerai un viņu trešajai biedrēi — Heimburgai, gan ir varbūt pārejošs saturs, dabināts uz senvācisku morāli un mietpilsonību, bet viņām ir viena lieta — apbrīnojama meistariska tehnika. (Aspazija 1988a, 421)

"Gartenlaube", kas sāka iznākt 1853. gadā Leipcigā, ir viens no populārākajiem izdevumiem ģimenei, kas laikā, kad to lasījusi Aspazija, bija kļuvis par izklaides laikrakstu ar konservatīvu ievirzi. Tajā turpinājumos publicēti arī piesaukti autoru, tostarp E. Marlitas (*E. Marlitt*, īst. v. *Eugenie John* – Eižēnija Iona), romāni, ko mūsdieni pētnieki skata gan kā sava laikmeta sieviešu situācijas lieciniekus, gan kā mīlas romānus, kas lasītāju spēj saistīt arī 21. gadsimtā, piemēram, Juta Šēnberga (*Jutta Schönberg*) pētījumā par Marlitas daiļradi saka:

Marlita ar saviem sieviešu tēliem vēlējās radīt paraugu lasītājām. Līdz ar to šie tēli ir viņas veidotā sievietes ideāla iemiesojums. Romānu centrā nav vis mīlas stāsts, bet gan tēloto sieviešu dzīve kopumā, viņu uzskati, rīcības principi, pieredzētais un piedzīvo-tais. (Schönberg 1986, 33)

Cita pētniece – Kornēlija Hoboma (*Cornelia Hobohm*) – Marlitas romānos cenšas saskatīt gan pilsoniskās sabiedrības, reliģijas un reliģiozitātes, gan sieviešu situācijas atspoguļojumu laikmeta kontekstā. (*Hobohm* 1998, 244–275) Interesanti, ka pētījumos nereti tiek piesaukts arī sieviešu emancipācijas jautājums – sievietes balss iegūšana, sava viedokļa izveide. Iespējams, arī Aspazija romānu tekstos ierauga ko vairāk par dzīšanos pēc veiksmīgas laulību partijas, tomēr 1894. gadā, kad tiek publicēta novele "Cīņa par nākamību", viņa par šiem tekstiem vīpsnā, uzskatot tos par mietpilsoniskas sievietes pasaules neatdalāmu daļu un sekošanu laikmeta modei. Izglītotā sieviete 19. gadsimtā nereti tiek tēlotā kā romānus lasoša baltrocīte – skaista rota savam vīram, kurai trūkst "praktiska lietojuma" iespējas, kā arī dedzības savu gara pasauli attīstīt un pilnveidot. Tādas jaunlaiku jaunavas tēlu konstruē, piemēram, patriarhāli konservatīvi noskaņotais Jānis Purapuķe romānā "Savs kaktiņš, siksītītis zemes" (1898):

.. viņa pavada savu laiku greznošanā un bezdarbibā. Viņa ēd, lasa stāstus vai romānu, iesmaržojas, guļ un svētdienām brauc uz izrīkojumiem, teātriem vai viesībām. Visā apkārtnē nav vēl neviens izrīkojums pagājis, kurā viņa nebūtu bijusi. (Purapuķe 1990, 153)

Aspazija iebilst pret tik šauru un kariķētu skatījumu uz izglītotu sievieti, lai arī pati vairākkārt pievēršas tieši izglītoto sieviešu jautājumam. 1909. gada publikācijā (Aspazija 1988b, 462–469) viņa uzdod retorisku jautājumu – kāds gan latviešiem labums no izglītotajām jaunkundzēm, ja tās izvēlas palikt ārzmēs, kur studējušas, vai pievēršas savas šauras un ienesīgas prakses izveidei, bet ne zinātnei un savas tautas labklājības celšanai visplašākajā mērogā. Retoriskus jautājumus kā izteiksmes līdzekli Aspazija vienlīdz bieži lieto ne tikai polemikā, kas saistīta ar sieviešu jautājuma iztirzāšanu un priekšlasījumu vakaros, bet arī literārajos darbos, tostarp novelē "Cīņa par nākamību".

Šķiet, no iepriekš pieminētajiem mīlestības romāniem ir pārņemts noveles sīzeta samezglojums, kurā līdzās teju vai matemātiski konstruētajiem tēliem autore izvēlas veidot arī shematisku darbības spriedzes kāpinājumu, konceptuālā uzstādījumā parādot nelabvēlīgās vides vēršanos pret sievieti. Šās situācijas galējais saasinājums ir izvarošanas mēģinājums un zādzība, atklājot, ka sabiedrības normas un to atbalstītāji ir liekuligi, savīgi, morāle ir padarīta par preci. Šāds kāpinājums, protams, atkal ir uztverams kā mākslīgs, tomēr, ja skatāmies uz to simboliskā vispārinājumā, – ne jau Pļaviņš ir tas, kurš mēģina Mariju izvarot, bet gan visa sabiedrība, kas akceptē šādu attieksmi pret jaunā laikmeta brīvo sievieti, praktiski liekot vienādības zīmi starp brīvajās profesijās – teātri, mākslā, literatūrā – darbojošos sievieti un ielasmeitu. Šāda attieksme, kas būtu saprotama patriarchāli ievirzīto autoru–vīriešu darbos, piemēram, Andrieva Niedras romānā "Līduma dūmos", tēlojot "pagrimušo" Zalvi jaunkundzi, par kuras pagātni tiek runāts noklusējumos, pārsteidzošā kārtā sastopama arī modernistu darbos, piemēram, Haralda Eldgasta romānā "Zvaigžnotās naktis", kur viena no galvenā varoņa iekārotajām sievietēm ir aktrise, kura sākotnēji tēlota kā jaunās sievietes ideāls, taču vēlāk romāna tekstā raksturota kā tāda pati pērkama sieviete kā ikkatra ielasmeita – tikai "glītāk noformēta". Novelē Aspazija to formulē īsi: [...] *jūs likāties vadīties no veciem aizspriedumiem, ka sievietes, kuras brīvi izturas, ir arī tiklību zaudējušas.* (Aspazija 1988a, 47)

Shematisks, iespējams, arī no sieviešu romāniem aizgūts, ir noveles galveno varoņu jūtu atklāsmes tēlojums, piemēram:

Kāda ieva, kura pilnos ziedos nokārās pār Mariju, no viņas drusku aizkustināta, apbēra to vispār ar saviem baltiem ziediem. Tā atgādināja kādu skatu no tālās romantikas zemes Indijas. Tur atrodas kādi no cilvēces izstumti locekļi, bajadēras, kuras mājo karaļa pilī un tiek turētas par līksmības un laika kavēšanas līdzekli. (Turpat, 29)

Aspazija novelē ataino romantisku gaisotni – bez kāda psiholoģiskā pamatojuma vai cēloņu seku sakarības radušos cēlu un dievišķu mīlestību, kas precīzi sabalsojas ar, piemēram, lugā "Vaidelote" (teātri 1894) tēlotajām jauñas sievietes ilgām būt mīlētai, par spīti visam. Tiesa, šo mūžseno vēlmi, ko viņas laikabiedri lielākoties saista vien ar "izdevīgās preces" principu, Aspazija skaidro no jaunā tipa sievietes skatupunkta:

Cilvēka augstākais dzīves uzdevums ir pašattīstība, bet vīrietis nespēj attīstīties viens, bez sievietes, tāpat kā sieviete bez vīrieša, tādēļ laulība izpilda šo augsto uzdevumu. Ja nu viņa tiek slēgta bez šī mērķa, vienīgi aiz ārējās patīkšanas jeb ar cenšanos pēc fiziska apmierinājuma, tad ir dabiski, ja tā, savu mērķi sasniegusi, stāv klusu vai nu iet atpakaļ; kas tad vēl viņu uztur – ir ieradums un jūtas, bet nav ne vēsts vairs no tā dedzīgā spēka, kas tos sākot vilka vienu pie otra. Jauns turpretim arvien paliek šis pievilkšanas spēks, ja tie katrs iet attīstībā uz priekšu, un tas var tikai tapt jo dienas pilnīgāks un spēcīgāks, it kā katra dzīvība dabā iet uz priekšu, kad tai tiek sniegtas arvien jaunas barības vielas. (Turpat, 46) [...] man jābūt patstāvīgai, kādēļ tad lai nu uzreiz es sevi liktos sargāt un vadāt kā mazu bērnu. [...] manas mīlās biedrenes man nevar piedot, ka es, kas senāk tik patstāvīgi uzstājos, arī tagad pie vīra sāniem neļauju saistīt savu brivo individualitāti. (Turpat, 31)

Ari bajadēru piesaukšana, kas dejo "ar asiņainu sirdi", ir konkrētajam laikam iezīmīgs tēls, kas savukārt saskan ar 20. gadsimta 30. gados autobiogrāfiski ietonētajā romānā "Rudens lakstīgala" atainoto aktrises tēlu, kura, kas zīmīgi, savu triumfa gājienu teātrī sāk ar neviennozīmīgi vērtējamās Salomes lomu. Romāns ar noveli sabalsojas arī vairāku sieviešu emancipācijas jautājumu izpratnes un atveides principu ziņā – gan novelē, gan romānā, kas vēsta par to pašu laikmetu, Aspazija arī tiešā veidā runā par sievietes tiesībām, piemēram, novelē:

.. izglītotās aprindās jūs, pasaules kungi, esat visus arodus gandrīz sev vien piesavinājuši. Vienīgā izvēle mums še vai nu būt par skolotājām, kuru skaits jau arī pieaudzis par leģionu, vai knibināties ar kādiem rokas darbiņiem, kuri samaitā acis un neenes nekādu peļņu. (Turpat, 32)

Savukārt ar teju četrdesmit gadu atstatumu Aspazija raksta jau nepārprotami tiešu emancipācijas programmu:

Beidzot viņa vēl, it kā zvanīdama nākotnes zvanu, sludināja, ka nākšot laiki, kad sagrūšot mūri, kas ieslēdzot tā dēvēto sievietību, un tad sievietes, tiklab kā vīrieši sēdēšot uz viena skolas sola un baudīšot vienlīdzīgu izglītību, un strādāšot to pašu darbu, kaut gan tikai zemākā pakāpē un ar mazāku atalgojumu, [Izcēlums mans. – S. K.] un tikšot arī cienītas, un tas varbūt notikšot drīzi, bet ilgi, vēl ļoti ilgi būšot jāgaida, ka vīrieši vairs neatsavināšot sev zināmo sieviešu šķiru, ar kurām tie

apejoties kā ar cigaretēm, no kurām uzvelk pāra kuplu dūmu un tad nomet dzirksti zemē un samin kājām. (Aspazija 1988b, 82–83)

Novele rakstīta romantisma un reālisma sadures vai vienlaicības laikmetā, kas tekstā precīzi nolasāms – līdztekus romantisma vientuļajai, nesaprastajai, mūžigos meklējumos esošajai varonei parādās laikmeta tēlojums, vides un cilvēka dabas radītais determinisms, kas ideālistiskajai jaunā tipa sievietei kļūst par nepārvaramu sienu, liek viņai upurēties. Un, lai arī novelē tiek teikts, ka jaunā tipa cilvēks nedrīkst slēpties romantiskos padebešos (Aspazija 1988a, 33), nonākot tiešā sadursmē ar tumšo un agresīvo realitāti, romantiskā varone saķa zīmīgus vārdus: *Drīzāk es atdodu savu dzīvību, nekā jautos sevi uz ko piespiest* (Turpat, 47) un izšķiras izdarīt pašnāvību ideālā vīrieša dēļ, lai arī šis par ideālu uzskatītais vīrietis nav nedz tik stiprs, nedz cēls, kā bija cerēts.

Kāda bija šīs noveles un tās aizskarto tēmu recepcija tā laika presē? Teodors Zeiferts 1895. gadā publicē pārskatu par iepriekšējā gada literāro veikumu “Latviešu daiļrakstniecība 1894. gadā”. Aspazijas novelei veltīts pavisam īss ieraksts: *Cīņa par nākamību. No Aspazijas. – Iznācis arī grāmatā. Sk. Nr. 3.* (Zeiferts 1895, 36) Autoram šīs teksts nav šķitīs izvērsta pieminējuma vērts, lai arī turpat līdzās lasāms citu tekstu īsāks vai garāks pārstāsts.⁶⁴ 1932. gadā, informējot lasītājus par Aspazijas rakstu “Mana dzīve un darbi” 2. sējuma iznākšanu, sniegta arī pavisam īsa informācija par noveli “Cīņa par nākamību”, ko dzejniece pati izvēlējusies publiskot savos rakstos: [...] sējuma beigās vēl divas noveles. Labākā pirmā “Cīņa par nākamību”, kurā cauri dzirdās autores personīgie piedzīvojumi. Bet proza jau nav Aspazijas stiprā puse. (A. Jēk. 1932, 630) Šā paša rakstu izdevuma apskatā Līgotņu Jēkabs noveli piesauc vien nomināli, tās vērtējumam vai izpratnei neveltot ne vārda. (Līgotņu Jēkabs 1932, 365)

Sveicot dzejnieci 70 gadu jubilejā, “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” E. Grāvīte-Plukša raksta:

Savu dzejnieces darbu A. iesāk pag. g. s. 90. gados, laikā, kuru latviešu literatūrā apzīmē par “vētras un dziņu” posmu. Aspazija ir šī laika spilgtākā pārstāve, ista “vētras un liesmu” dzejniece. Ar cīņas garu apveltīta un iekšējas kvēles skubināta, viņa satricē tā laika latviešu sīkpilsonības uzskatus par sievietes pienākumiem pret sevi un

⁶⁴ Turpat: “Kā Cibiņu Juris iebraucis laulības ostā?” Romantisks stāsts pret romantismu no J. Paleviča: Cibiņu Juris mēģina kā nebūt tikt vaļā no milētājas atraitnes, bēg pat. Tomēr vīram neizdodas. Savam liktenim neviens nevar izbēgt! Vai: “Tikai aiz tuvāku milestības.” Tēlojums iz tautas dzīves no Alfrēda: Tur taisa izrikojumu par labu kādam mācības iestādes audzēknim. Jā, uzdzīvot vajaga, reķinos vajaga sarakstīt krietnus izdevumus – tikai aiz tuvāku milestības; nieks tur atliek. Arī: “Vecā kalpone”: Baguse, lopu saimnieka meita, kam māte mirst, iet par kalponi no viena pie otra, apprecas ar kalpa puisi, dzemdē bērnu, kuļas kā nebūt, nevar apgādāties, mirst ogodama.

savu apkārtni. Savas literatūras darbibas pirmajā posmā viņa nav tikai praviete un jaunā laika herolde, bet aktīva un neatlaidīga cīnītāja par nākotnes centieniem un idejām. Šīs cīņas gars un jaunās atziņas visskaidrāk izpaudušās viņas pirmajā dzejoļu grāmatā "Sarkanās puķes" un viņas sadzīves drāmās ("Zaudētas tiesības", "Neaizsniegs mērkis", "Zeltīte"), tāpat arī novelē "Ciņa par nākamību". [...] Pati daudz dzīvē cietusi un pārdzīvojusi, viņa saprot un izjūt pazemoto, apvainoto sāpes un ciešanas. Bet Aspazija nav tikai pasīva līdzjutēja un līdzcietēja. Viņas nerimstošā dziņa ir – celties pašai un visu cilvēci celt sev līdzi. (Grāvite-Plukša 1938, 347–348)

Noveles publicēšanas laikā sieviešu emancipācijas tēmai veltītas vairākas publikācijas presē, kā arī sievietes lomas maiņai sabiedrībā pievēršas vairāki gadsimtu mijas autori, piemēram, Andrievs Niedra, Jānis Purapuķe, tomēr šie autori sieviešu emancipāciju lielākoties skata no patriarchālās stabilitātes un maskulinā pārākuma viedokļa.

Aspazijas dailradē sieviešu jautājuma tēmu sabalsojums saskatāms arī vēlāk – jo spilgti autobiogrāfiskiem motīviem ietonētajā romānā "Rudens lakstīgala".

Romāns "Rudens lakstīgala" 1933. gadā sākotnēji turpinājumos tiek publicēts žurnālā "Atpūta" (Nr. 430.–460.). Aspazijas Kopotu rakstu 6. sējumā komentāri par šo darbu ļoti skopi:

Šeit iespiests pēc publikācijas "Mana dzīve un darbi" 2. sējumā. Pēc pirmies pieduma dažādās intervijās parādās apgalvojumi, ka darbs pie romāna turpināsies un tā otrā daļa sauksies "Mēs nabaga Ciānas bērni" [Aspazija minējusi arī citu romāna otrās daļas nosaukumu – Kraukļa dziesma] ("Jaunākās Ziņas", 09.09.1938.). – S. K.]. Aspazija vairākkārt izteikusies, ka romānā izmantoti autobiogrāfiski notikumi un vērojumi Jaunās strāvas laikā. Kā norādīts šī izdevuma 5. sējuma priekšvārdā, darbā attēlotos personāžus tieši identificēt ar vadošajiem jaunstrāvniekiem nebūtu pareizi. Romāna vērtīgākā daļa – bagātais kultūrvēsturiskais materiāls, tā laika garīgās gaisotnes emocionālais fons, ko dzejniece tēlo ar lielām simpatijām un aizrautību. (Viese, Aigare 1988, 460)

Tālāk komentāros seko vien "Citvalodu un mazāk pazīstamu vārdu skaidrojumi". "Rudens lakstīgala" ir ne vien autobiogrāfiskiem motīviem pārsātināts teksts, tajā rodamas arī tiešas un precīzas norādes uz vēsturiskām personībām un notikumiem. Kādēļ komentāru autores bijušas tik skopas savā vēstijumā, ja pat šā laikmeta un Aspazijas biogrāfijas faktu pārzināšanā nebūt ne ļoti zinošs cilvēks spēj saskatīt paralēles gan ar Aspazijas un Raiņa dzīves notikumiem, gan vēsturiskām personībām? Iespējams, to diktēja Kopotu rakstu izveides princips – īsi, vispārīgi komentāri, taču iespējams, tas saistīts ar to, ka Aspazija, kura vienmēr bijusi sarežģītās attiecībās ar Raiņa partijas biedriem (bet pēc Raiņa nāves šīs attiecības vēl vairāk pasliktinājās, līdz tika sarautas

pilnībā), šajā romānā ir atļāvusies pateikt daudzas nebūt ne pašas glaimojošās piezīmes par padomju gados elktēlu statusā liktajiem kreiso ideju sludinātājiem un viņu izvēlētajiem darbības principiem – domāt nevis par ideāliem, bet attiekties pret partiju un tās paustajām idejām kā “pret veikalu”. Šī Aspazijas attieksme un, iespējams, arī tiešums nebija ērts nedz Jaunās strāvas laikā, nedz Latvijas brīvvalsts politiskajos līviņos un padomju gados.

Romāns “Rudens lakstīgala”, izmantojot autobiogrāfiskus motīvus un precīzu laikmeta kolorējumu, turpina novelē “Cīņa par nākamību” jau 19. gadsimta beigās aizsākto tēmu – sievietes paštēls, šā tēla apzināšanās vai noliegums un sievietes loma sabiedrībā. Lai arī mākslinieciskā līmenī novele nav pieskaitāma pie Aspazijas izcilākajiem darbiem, tēmas atklāsmē un lietojatos paņēmienos tā ir visnotaļ saistoša lasāmviela arī 21. gadsimtā, jo liela daļa Aspazijai tolik aktuālo tēmu savu nozīmību diemžēl joprojām nav zaudējušas.